

מרד הפולנים בורשה — 1944

(המשך)

המיר זגוסה, שעמד בראש דביזית-הרגלים ה־27 של „צבא-המולדת” הפולני, שנלחמה לפני כך בפולין המזרחית, תחת הפיקוד הטקטי הסובייטי, באותה תקופה עוד פעלה לפי הוראות טקטיות סובייטיות, מסר, — מעשה נכון — את פקודתי הכללית לממונים הסובייטים שלו וביקש רשות לצאת לעזרתה של ורשה. המפקד הסובייטי המקומי הסכים תחלה לשלוח את הדיביזיה הזו לחזית-ורשה. אולם כעבור זמן הקיפו כוחות סובייטיים את הדיביזיה הפולנית הנ”ל ופרקו מעליה את זינה. ידיעות דומות הגיעו גם מלובלין, לבוב וכל האזורים האחרים, שנמצאו תחת שלטון הסובייטים.

* * *

החיים האזרחיים בורשה נכנסו והלכו למעין-מסלול כללי, אשר הדבר שקיימו ונשאו היתה ההחלטה התקיפה, הפועמת בלב כולל, להחזיק מעמד בעיר, ויהי מה, עד שיבואו הרוסים, בשום מקום לא היה קו החזית רחוק ביותר. לעתים קרובות עבר קו זה בין קומות הבניינים, כשהגרמנים מחזיקים במרתף ובקומת הקרקע, ואלו הפולנים מחזיקים בקומות העליונות — או להפך. מכוונת-יריה גרמנית היו יורקות אש, בעד חלונות הרוסים, על פני סימטה צרה, אל חלל-החלונות שמהם היו הפולנים מטילים את רימוני-היד, „תוצרת-בית”, שלהם. לעתים קרובות לא הפסיקו אלא 20 מטר בלבד בין המקום שבו געשו הקרבות לבין בתי-החולים, המטבחים הצבוריים ומרכזי העזרה, שכל אלה היו מקיימים חיים אזרחיים מאורגנים בתפתה זו.

כדי למנוע את הסתננותם של צלפים גרמניים לעת-לילה, נצטוו האזרחים להשאר בבתיהם אחרי רדת החשכה, וכל מי ששוטט ברחובות ולא ידע את הסיסמה, נעצר לשם חקירה. התושבים עצמם ביצרו מבפנים, בלבנים ואדמה, את דלתות בתיהם ושיירו רק פתחים צרים ביותר, אך גם פתחים אלה סגורים היו בחשכה ושומרים ע”י זקיף אחד מדרי הבית. כמעט כל בנין נהפך למעוז, המוכן להתגונן בפני התקפה. בבתים פנימה ובחצרות חילקו ביניהם הדיירים את המזונות ואת התפקידים, ולמעשה היו חיים חיי משפחה אחת.

ביום ה־17 של הקרבות התחילו הגרמנים להרעיש את ורשה בתותחי-מסילת-ברזל כבדים⁽¹⁾ שקודם לכן השתמשו בהם במצור סבסטופול. הפגזים היו ארוכים 7 רגל כמעט, ומשקל כל אחד מהם היה טונה ומחצה. גושי-בנינים שלמים נהרסו מהדף-ההתפוצצות של פגז כזה. הגרמנים דייקו ביריותיהם דייק היטב בכוונם את אשם לעבר נקודות בעלות חשיבות איסטרטגית, כגון מפקדות איזוריות, עמדות-רדיו, או לעבר המחסנים ומסמוני-התחמושת שלהם עצמם, שנפלו לידינו בשעת ההתקוממות.

המפקד הגרמני העליון של ורשה פנה אלינו בקריאה שנכנע. הבטיח זכויות של צד לוחם לכל חיילי חיל-הפנים שבביים ואיים בהחרבת העיר והשמדת תושביה באם תידחה ההצעה.

פקדתי על הקולונל מונטר (שבאיזור פיקודו נמסר המכתב הנ”ל ע”י קצין גרמני

1) שמשום כובדם מוצבים הם, כרגיל, על פני „משטחות”-רכבת מיוחדות, ואינן מורדות, בדרך כלל, מנתיבי-הפסים גם בשעת הפעולה, לרוב מתחיל שימוש בצורת-הצבה זאת מכלי-היריה, שקוטרם כ־12 אינץ’ (300 מ”מ) לפחות, אם כי נודעו גם מקרים של כלי-יריה הקלים מהנ”ל במקצת. — המערכת.

שלוה, בחסותו של דגל-לבן) לא להשיב על מכתבו של גנרל פון-דס-בך. יכולנו להשיב תשובה חותכת אחרת. הקולונל מונטר פתח בסדרה של התקפות על עמדות מעוז של האויב, החל בבית-מרכזה הטלפונים בגיורה המרכזית. בנין מוצק זה, אחד הגבוהים שבמסגרת פולין, עדיין שימש קן להתנגדות האויב. כוחותינו הקיפוהו, אבל חיל-המצב, שנתבצר בתוכו, החזיק מעמד והמסיר אש בלתי-פוסקת מן החלונות הגבוהים על פני הרחובות הסמוכים. התקפתנו על מבצר זה חודשה עתה בעזרת אחד קשיש, למעלה מבן 60, שכבר קודם לכן ביקש להתנדב לשורותינו, אך הושב ריקם מפני זקנתו. אדם זה עקשן היה והחליט לפעול על פי דרכו. לפי מקצועו היה טכנאי טלפונים והכיר את הבנין מתוכו ומברו. סמוך לבנין היו כמה חורבות. אחרי עבודה מאומצת — יחידי בלילות — שנמשכה יותר משבועיים, הצליח האיש לחפור מתחת לחורבות ודרך מרתפיהן — מעבר בן 100 מטר בערך, עד למרתפו של בנין מרכזה הטלפונים. אחר שסיים את מלאכתו, הודיע למפקד האיזורי על המעבר הסודי לתוך מעוז-האויב. על סמך ידיעות אלו החליט הקולונל מונטר להתיר את השימוש בתחמושת הדרושה לצורך ההתקפה.

למחרת, בשעה 2 אחרי הצות, נערכה התקפה דרך אותו מעבר. קרב עז ביותר התפתח בבנין פנימה, שבו ביצרו הגרמנים כל קומה, כל מסדרון. כוחותינו השתמשו במקשים, בהבקיעם לעצמם מעברים דרך הקירות. הלוחמים לחמו בתוך ענני עשן חריף. הגרמנים התנגדו בחמת-זעם. הם נלחמו על כל קומה, על כל חדר.

אחרי עשר שעות של קרבות כאלה הוכחד, לבסוף, האויב. הזקן הנ"ל, שחפר את המעבר, נפצע פצע קל בקרבו. הוענקו לו, כפרס, אקדח ו-10 כדורים.

במשך הימים האחרים הבאים גבר קצב מערכת-התנופה שלנו במרכז העיר, ואנשינו זכו לכמה הצלחות בדומה לנ"ל, בהסלם כמה עמדות-מעוז גרמניות מבודלות ובלכדם תחמושת. שערכה היה יקר מפי. אך לא היה בהצלחות אלה כדי לזכותנו בנצחון על כוחות האויב העיקריים. וב-19 באוגוסט פתחו הגרמנים בהתקפה קונצנטרית על „העיר העתיקה“ בפקודה, שנמצאה לאחר כמה ימים על גופו של קצין גרמני הרוג היו מספרים מדויקים על עצמת הכוחות שהפעילו הגרמנים בהתקפה זו — על איזור, שבו לא היו לנו בסה"כ אלא 5000 איש, אשר רוב נשקם היה מתוצרת עצמית. המהלומה העיקרית באה מאת 10 בטליונים של חיל-רגלים, שנתמכו ע"י שני בטליונים של מהנדסים, פלוגה אחת של טנקים כבדים מסוג „גנר“, 20 תותחי-מנוע משוריינים, 50 טנקים-„רובוטים“ (מסוג „גלית“), שתי סוללות של תותחים בעלי קוטר 75 מילימטר, וסוללה אחת של תותחים כבדים בני 380 ס"מ, (מן הסוג שבו היו הגרמנים משתמשים להרעשת דובר אל מעבר לתעלת למנש), וכן חטיבות של מרגמות, ורכבת-שריון אחת. נוסף על כך, נתמכו הגרמנים במפציצי-הצלילה „שטוקה“. שתחילה היו מופיעים מעל שדה הקרב כל שעה, ואחר-כך כל 15 רגעים. ריכוז זה של אש כוון כלפי איזור שכל שטחו היה קילומטר מרובע אחד.

* * *

כעבור ימים מספר לבש הקרב על „העיר העתיקה“ צורה של שגרה כל-שהיא. מטוסי-„שטוקה“ הפציצו, והתותחים הרעישו, את העיר בכל שעות הבוקר. אחר כך היו באים הטנקים-הגולמים, „גלית“, לפוצץ את המתרסים. ומיד בעקבותיהם התקדמו „הגנרים“ הכבדים, שירקו אש-תותח חזיתית מטוח קטן, ורק אחר כך באה התקפת-הרגלים, אשר, כרגיל, נמצאו כבר תוקפים חורבות. אנשינו הניחו תמיד להתקדם — בלי לאסור עליהם קרב — עד למסחרי רימוניד, ולעתים קרובות עד לתוכו של בנין: ורק אחר שהמתינו עד קצה גבול האפשר היו אנשינו פותחים באש, והקרב היה מתחיל. לעתים קרובות היה זה קרב „גוף-אל-גוף“.

המחסור בתחמושת היה לנו כסיוט מתמיד. כל אחד הרגיש בכך; והדבר הטיל על כל אדם חובת שליטה עצמית כמעט אל-אנושית.

עם רדת הלילה נדמו מטוסי-„שטוקה“, והתותחים חדלו מפעולתם כיון שהעיר-העתיקה

היתה כה קטנה, והעמדות הגרמניות כה קרובות לאיזור-המטרה, עד שבהרעשת לילה היתה סכנה לגרמנים עצמם. ואז היה מגיע תורנו לתקוף. לעתים קרובות חזרנו וכבשנו בלילה את אשר אבד לנו ביום.

להלכה, בילו חיילינו 24 שעות בקריהאש, ו-24 שעות בנופש. אולם דבר זה היה להלכה בלבד, כשם שעצם המושגים „חזית“ ו„עורף“ היו מושגי הלכה בלבד. בכל האיזור כולו לא נמצאה אפילו נקודה אחת, שהיתה מרוחקת מן החזית יותר מ-500 יארד. כאשר יחידה יצאה את קריהאש לשם „נופש“, פירוש הדבר היה, כי האנשים נסוגו 200 מטרים בלבד, ומיד שקעו בתרדמה.

כל יחידה, אשר הוצאה מקו החזית לשם נופש היתה מוזעקת תוך 24 שעות „הנופש“ שלה להלחם בדליקות. הדליקות היו בחזקת קללה שלעומתה התקפות-הרגלים החזקות ביותר היו כאין וכאפס.

הגרמנים התחילו להצליח בהסתננותם לתוך עמדותינו. מיום ליום נצטמצם תחום אחיזתנו. לא יכולנו להמשיך בקרב על העיר-העתיקה אלא תודות לעזרה שהיתה מגיעה אלינו בדרך המחילות מזולבורג, וממרכז העיר. אכן רק כמויות קטנות של ציוד ותחמושת אפשר היה להגניב אלינו במחילות-הביוב, — כמה מאות רמונים, כמה תת-מקלעים ומכונות-יריה מעטות ביותר — אך אפילו עזרה מעטה זו היתה רבת-ערך.

כמות הנשק היתה עכשיו כל כך זעומה, שאי אפשר היה עוד לחלקו בין חיילים פרטים, אלא לעמדות. הקולונל וואכנובסקי דן עם מטהו דיון ממושך בטרם יחליט, לאיזה מתרס יש למסור טומיגאן, ולאילו מחלקה — עשרה רימונייד. ביום השביעי נקברו מחסני המזון שלנו מתחת לעיי המפולת, ומאז היתה מנת המזון היומי: מעט שעורה מבושלת, פעם ביום.

במשך הימים הקשים הללו נתחוויר לי, כי מבחינה פסיכולוגית רב כוח-התנגדותן של הנשים לאין ערוך יותר משל הגברים. הנשים קיימו את כל שרות-הקשר שלנו; הן עבדו בשורותיהם הרפואיים, ובידן נמצא מלוא הפיקות על שירות-הסעד ועל חלוקת המזון לחיילים ולאזרחים.

* * *

את קשר-הרדיו שלנו כמעט אי-אפשר היה עוד לקיים. ב-25 באבגוסט הודיע קציין האיתות שלנו, כי שלושה מארבעת המשדרים שלנו נהרסו כליל במפולת בניינים, ללא כל אפשרות לתקנם. המשדר שנשאר לא פעל, אלא לסירוגין; לא נותרה לנו ברירה אלא להעביר את המטה למרכז העיר, שבו עדיין פעלו תחנות-רדיו, ולא היו נתונות לסכנה מתמדת כמו כאן, ב„עיר-העתיקה“.

בשעה 11 בערב (ב' 27 באבגוסט) יצאנו לדרכנו. הכניסה למחילת-הביוב נמצאה בככר-קראשנינסקי, במרחק 200 מטר מן העמדות הגרמניות, והיתה מחופה ע"י רימוניות ומכה"ש שלהן. היה עלינו לעבור 200 מטרים, בערך, של שטח שהואר באור הבניינים הבווערים.

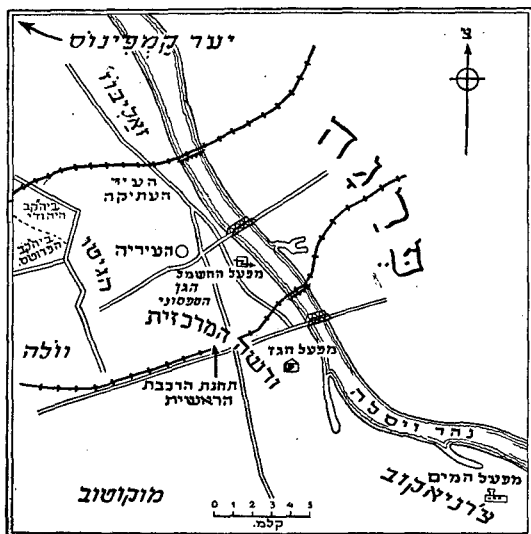
כשירדתי בפתח הצר לתוך המחילה, לא יכולתי שאת את הסרחון, והאור העז והחרף הדמיע את עיני.

נכנסתי למחילה ושקעתי עד ברכי בזהמה זורמת; הוכרחתי להתאמץ מאוד כדי להתגבר על רגש הסלידה-הגופנית.

כשיצאנו (לאחר 6 שעות — שנדרשו בשביל קילומטר וחצי, בערך) דרך היציאה הצרה, שיכרנו האויר. כולנו נענו כשיכורים. המבוא למחילה היה מוקף שקיחול ומוסווה.

* * *

בסקירה ראשונה עשה עלינו מרכז-העיר רושם חזק ומשונה. הרגשתי, שנקלעתי, כביכול, לעולם אחר. הבתים עמדו עדיין על תלם, אחדים מהם על כל ספי חלונותיהם.

המדרכות וכבישי־הרחוב היו שלמים ולא מכוסים עיי־מפולת, ונראה היה כי התושבים ביכולתם עדיין להתרחץ. במבט ראשון היה רושם, כי ורשה חיה עדיין את חייה־שלו. לא עברו שעות מעטות וקולונל מונטר בא כדי לתאר את המצב בתוך העיר. המחסור בצרכי־מזון החמיר והלך במהירות רבה. כמעט כל המאפיות נחרבו. מלאי הלחם לא יספיק, אף בדוחק, אלא עד 8" בספטמבר. מחמת זעזוע־העצבים והמחסור בחלב, לא יכלו האמהות להניק את תינוקותיהן, והתמותה בקרב התינוקות היתה מדהימה.

דאגתי הראשונה היתה להציל את 1500 מגיני העיר־העתיקה, שעוד קיימו עצמם בעמדת־חוף זו אשר נידנה לכליה. תכניתנו הראשונה היתה לערוך התקפה מתואמת — מעברם ומעברנו אנו — כדי להבקיע פרצה בקו האויב. פעולה זאת, שהצריכה תיאום מחושב־היטב ומדוקדק בין שני גופי־החיל, נקבעה לליל ה־30 באוגוסט. בעיר־העתיקה היתה משימתו של הקולונל וואכנובסקי קשה ביותר. בלי לעורר את תשומת־לבו של האויב, היה עליו להסיג את כל כוחותיו ולהעבירם לעמדות חדשות, לשם ביצוע המבצע.

אך למראה החיילות הנסוגים, פרצה בהלה בקרב האזרחים: מתוך תשוקה נסערת שלא להיפרד מן הגייסות, זרמו התושבים ממרתפיהם, והסתובבותם וצעקותיהם עוררו את תשומת לב הגרמנים, שפתחו מיד באש על המתרסים העזובים. בקשיים עצומים הצליח הקולונל וואכנובסקי לחלץ את יחידותיו מהאנדרלמוסיה ולהחזירן לעמדותיהן בזמן, כדי שיוכלו להדוף את התקפות הגרמנים.

רק בטליון אחד מהעיר־העתיקה תעה, בשל הצטרפות המסיבות, והגיע ב־גן הסכסוניי, באזור מערך־הגרמנים. אך הודות לג' דברים: — יזמת המפקד, קרעי מדי ס"ס. בהם היו לבושים, ולשון פיקוד גרמנית בה השתמשו, הצליחו להגיע אל עמדות־הפולנים שבמרכז העיר, מבלי להפסיד אלא הרוג אחד ושני פצועים מאש המגינים הפולניים, עד התברר המצב.

אך בדרך כלל עלה הנסיון לחלץ את מגיני העיר־העתיקה בתוהו. לא נותרה אלא דרך יחידה להצלה: מחילות־הביוב.

זו היתה אחת ההחלטות הגורליות והקשות ביותר שהיה עלי לקבל בכל ימי מערכת ורשה. כדי להוציא אל הפועל תוכנית כזו, היה הכרח להוציא את כל האנשים מן הבאריקדות; ולמן הרגע שבו יכנסו האנשים למחילות שוב לא תהא לפניהם דרך לחזור. ובינתיים — עד הגיעם אל מקום-המוצא — יהיו האנשים שבמחילות חסרי-מגן. בכניסת אנשים רבים כליכך למחילות בבת אחת, היתה סכנה של התגלות לגרמנים. והלא פצצות גז שיוטלו פניהם, דרך פתחי-הבודקים, או גם כהלה בתוך התעלה, עלולות היו לחרוץ את גורל כולם לכליה.

אך לא ראיתי כל ברירה. מתוך רגש של אחריות כבדה ביותר, הוריתי לקולונל וואכנובסקי כי ינסה דרך-נסיגה זו, כפי שיראה לנחוץ הוא. לאשרנו, שיגרו הגרמנים שליחים, ובפיהם הצעה לשביתת-נשק עד חצות לילה, כדי שיוכלו לאסוף את חלליהם. וואכנובסקי קיבל את ההצעה, והוציא פקודות להתכונן מיד לנסיגה דרך המחילות. ואז החלה התנועה הרת-הסיכונים ביותר שבכל מערכת-ורשה. יחידותינו נסוגו בהדרגה מכל עמדה שהחזיקו בה. בחצות, בשעה שפקע תוקפה של שביתת-הנשק, לא נותר עוד איש במערכי-המגן של העיר-העתיקה. בזה אחר זה ירדו 1500 החיילים בפתח הצר של המחילה שבככר-קראשינסקי. הם נשאו עמם את הפצועים. אין להבין, כיצד — אולם עובדה היא זו.

השקט הגמור על הבאריקדות לא שינה בינתיים בכלום את מערכת-הזמנים הגרמנית. בשעה 7 בבוקר החלו בהתקפתם הרגילה על העיר-העתיקה. מפציצי "שטוקה" כל 15 דקות, ארטילריה, "גליית", טנקים — ולבסוף, כצהרי היום, חיל-הרגלים. כשהסתער חיל הרגלים על העמדות הריקות, חשדו קציניהם, שנעשתה כאן תחבולת-מרמה. יחידותיהם הקדומות נעצרו ונרתעו. אותה שעה עצמה הגיח המאסף של חילותינו — וקולונל וואכנובסקי אתו — מפתח המחילה שבמרכז העיר. הוא הצליח לפנות בשלום כל אחד מ-1500 אנשיו. את כיבוש העיר-העתיקה בהסתערות תכננו הגרמנים עוד ל-19 באבגוסט. אך קרבנותיהם ויסוריהם לאירשיעור של מגיניה ותושביה הביאו לנו רווח זה של 13 יום. וכל יום שהרווחנו קירב אותנו אל אותו יום של ההתקדמות הבלתי-נמנעת של הסובייטים, אשר יציל את ורשה.

* * *

מפקדתנו החדשה הוקמה בבניין, שנכבש זה עתה מידי האויב ובמרחק 300 מטר מעמדה גרמנית. מן הנסיון למדתי, כי המקום הבטוח ביותר הוא — הקרוב ביותר לקר הקרבות, כיוון שלא העיוו הגרמנים להרעיש, או להפציץ, מקומות, הקרובים כל-כך לעמדותיהם שלהם.

מעולם לא חדלתי מתבוע אספקת ההכרחי בדרך האויר; אך לא עוד האמנתי כי אמנם תבוא. הרעשת ארטילריה ומטוסים החריבה את מרבית מחסנינו. לאחר ה-2 בספטמבר לא היה עוד לחם. ממלאי התחמושת שלנו לא נותרו אלא 12 כדורים לחייל. לרוב-מולנו היה קטן יותר המחסור ברימונים, שיוצרו מחמרי-נפץ שנלכדו. והנה, ב-4 בספטמבר, נהרסה, סופית ובשלמות, מערכת-ייצור-החשמל. פירוש הדבר היה שאבד לנו מגע-האלחוט עם העולם החיצוני, וכי בתי-המלאכה לתחמושת חדלו מייצר תחמושת. אזי מצא חיל-האיתנים שלנו איזה מניע-יבנוי, להפעלת מכונות-ה"דינמו"; וכעבור ימים מספר שוב החלו מספקים זרם כדי הפעלת מכשירי-האלחוט. בתי-המלאכה הוסיפו, אף הם, לייצר רימונים, אם כי בכמויות קטנות בהרבה.

* * *

רוח חיילינו עדיין היתה רמה, עם כל הסבל האלהאנושי. רק מחשבה אחת חידשה בי בכל יום את ההחלטה להמשיך במאבק: כל שעה עשויה להביא לידי חידוש האופנסיבה הרוסית בחזית ורשה. ההתקדמות הסובייטית היא בלתי-נמנעת. — מחר מחترתים יכולה היא להתחדש.

ב־5 בספטמבר, השכם בבוקר, פתחו הגרמנים בהתקפה ארטילרית ואווירית, מרוכזת ורב־עצמה, על פוויסליה, עמדתנו שבין מרכז־ורשה לבין הויסלה. ברור היה כי מתכוונים הם להבקיע, דרך מערך־העמדות שלנו, עד לנהר.

במשך יומים נמשכה ההרעשה, בהפכה את פוויסליה לאותו מין גיא־הינום שבתוכו סבלנו פעם ב־"עיר־העתיקה". אח־כ, עם הנץ השחר ב־7 בספטמבר, כינס חיל־הרגלים הגרמני בצוותא, כעדר, את הנשים הפולניות שנאספו משרידי "העיר־העתיקה", והוליכן, לפניה, אל תוך פוויסליה. בראותם את המוני־הנשים האלו האצים לקראתם, לא פתחו חיילינו באש. משהחלו להתמצא — ניסו לירות רק אל הגייסות הגרמניים, שהתקדמו מאחרי הנשים. אך היה זה מאוחר מדי. הנשים כבר נצמדו אל המתרסים, והגרמנים, בהסתערם על פניהן, פרצו פנימה.

לעת לילה עלה בידי חילותינו לעצור את הגרמנים על קו הרחוב הרחב, מעורקי העיר, נזי־שביאט. פוויסליה אבדה לנו. אך עדיין החזקנו במרכז העיר; התקדמות האויב נעצרה.

ב־10 בספטמבר שמעתי את הקול, אשר לו צפיתי 41 יום. מעבר לוויסלה הגיע לאוזנינו רעם תותחיהם של הרוסים. אותה שעה הופיעו גם האוירונים הסובייטים בשמי הבירה. חיילים ובני־העם גם יחד נתמלאו התרוממות־רוח שלא־תתואר. כל קדרות ואדישות נעלמו. המוני־אדם, שמראיהם כשל דחלילי־הפחדה, הגיחו ממרתפים, מריעים ושרים.

כשלעצמי, מלא־דאגה הייתי. הגרמנים הגבירו והלכו את עוצם הלחץ, של רגלים וטנקים, על עמדותינו ששרדו שבגדת־הנהר המערבית — זוליבורג, צ'רניאקוב ומוקוטוב. ידעתי כמה מיואש סבלם של חילותינו המדולדלים בגזרות אלו: רעב, תשישות, חוסר־תחמושת. הכרתי לדעת כי קיימת אפשרות שההתנגדות תשבר באותו רגע עצמו שבו קרובים אנו כ־כ להשגת מטרוננו. גזרות אלו — הן שהיו "ראש־הגשר" בוורשה בשביל הצבא־האדום. היה עלינו להחזיק בהם בכל מחיר, עד שהרוסים יכבשו את פרגה ויוכלו לרפות את הלחץ עלינו.

שלחתי אל "ראש־הגשר" של צ'רניאקוב את שרידי האחרונים של מלאי "רימוני מניה־רוביה" מבתי־המלאכה שלנו, כשם ששלחתי לשם גם את יחידות־החיל הטובות ביותר שלי אשר אפשר היה להסתדר בלעדיון. על חילות ואספקה אלה היה להגיע לשם דרך צנורות־הביוב, בנתיבה ארוכה, רבת־"הקפות" וקשה — והתקפות הגרמנים על צנורות־הביוב הוסיפו לקשיי המעבר בה.

שיגרתי עוד קריאת "הצילו" (ס.א.ס.) אחת אל לונדון, בבקשי זין ותחמושת. הוספתיה: "זה 12 יום לא היה לנו לחם".

קבלתי את התשובה, כי הרוסים נאותו להרשות לאמריקאים להשתמש עוד פעם בשדות־חניה רוסיים, וכי פעולה רחבת־ממדים — כמאה "מבצרים־מעופפים" — תערך תוך כדי ימים מספר.

קויתי כי עורה זאת לא תאחר את המועד. דבר לא יצא־מן המחשבות על כך שאילו נערכה הפעולה שבועיים קודם לכן, היתה מצילה את "העיר־העתיקה" ואת פוויסליה. הכר הכרתי כי עכשיו יכולה היתה כל שעה להיות מכרעת.

* * *

כל הסימנים העידו, כי מסע־התנופה הרוסי העיקרי מתקדם בהצלחה. למוצאי ה־12 בספטמבר כבשו הרוסים את הקצה הדרומי של פראגה, שמעבר לוויסלה; והארטילריה הסובייטית התחילה להרעיש את העמדות הגרמניות בוורשה, בצד הנהר שבו נמצאנו אנו. ב־13 בספטמבר חגו אוירונים סובייטיים מעל לעמדותינו המרכזיות והטילו הודעות המפשרות על פעולת־ניסיון של הורדת־אספקה. הם ביקשו שנסמן את ה"מטרות" באורות בצורת כוכבים. בלילה הגיעו מישלכי־האספקה הסובייטיים הראשונים בדרך האויר: שקי

מזון משומר אמריקאי ותחמושת לרובים. רוב החבילות הוטלו בלי מצנחים, והקופסאות נשתברו בפגען באדמה.

אותו לילה הוריד מטוס גרמני "שטורץ" (2) חבילות ביסקוויטים במקומות בהם נפלה האספקה הרוסית. אנשים רבים הורעלו, לפני שהספיקו לגלות את הסוד כי הביסקוויטים מורעלים הם. רצו הגרמנים שתתפשט בקרב אנשינו השמועה, שהרוסים הורידו לנו מזון מורעל.

לילה אחר לילה הורידו אחר-כך הרוסים אספקה, ציוד ותחמושת ל"מטרות" המוארות שלנו. ב-15 בספטמבר קיבלנו שתי מכוניות-יריה כבדות, 50 "טומיגאנים", 11 מדוכות עם 500 רימונים ומספר שקי-שעורה. אף על פי שרוב הדברים נחרבו, משום שהורדו בלא מצנחים ואף על פי שהתחמושת שהורדה לנו היתה מתוצרת סובייטית ולא הלמה את כלי-היריה שלנו, — הוכיחו המישלכים הללו את שיתוף-הפעולה מצד הרוסים והשפעתם המוסרית היתה עצומה. חיילים ואזרחים היו הדווייבטחון, כי הרוסים יגיעו בשעות הקרובות ביותר. ב-14 בספטמבר כבשו הרוסים את רוב שטחה של פראגה.

הקרב על פראגה נמשך 3 ימים ונסתיים ב-15 בספטמבר, בשעה שהרוסים כבשו את הגדה המזרחית של הוויסלה. בשלהי-הקיץ שלט תורב, ומי-הנהר נמוכים היו שלא כרגיל, ובכמה מקומות לא עלה רוחבו על 250 מטר. עתה לא הפסיק אלא הנהר הזה, הנעשה צר ומימיו רדודים, בין חיילותינו, המחזיקים בזוליבוורץ ובצ'רניאקוב, לבין הצבא-האדום. עתה יכולנו לשמוע היטב את הרמקולים הסובייטים. הם שידרו מפראגה דברי תעמולה בגרמנית. אך עדיין לא היה מגע בינינו לבין הרוסים.

לפי הוראותי, שלח הקולונל מונטר שלושה פטרולים, בזה אחר זה, אל מעבר לוויסלה, כדי להתיצב במפקדה הסובייטית. הראשון לא הצליח לחצות את הנהר וחזר כלעומת שיצא. השני והשלישי חצו את הנהר בשלום, כשהם נושאים עמם דו"ח מדויק על מקום עמדותינו ותנוחת כוחות האויב ועל עמדות ארטילריה גרמנית וכי"ב.

בשעות המוקדמות של 16 בספטמבר הוצנחו שני קצינים סובייטיים לרחוב וילצ'ה, אחד מהם נפל על גדר-ברזל ונפצע ונפצע פצעי מות. הקצין שנשאר בחיים הודיע לקול, מונטר, שבאו בשליחות המרשל רוקסובסקי, כדי לקבוע מגע עם מפקדת "צבא-הפנים". לפי ההוראות שניתנו לו אסור היה לו למסור כל אינפורמציה; כל תפקידו היה למסור למרשל רוקסובסקי דו"ח על המצב. אך עתה לא היו לו כל אמצעים למסור דו"ח זה, כיון-שחברו הוא שהיה האלחוטן, ובנפלו גיווק מכשיר האלחוט שלהם נזקים קשים.

טכנאינו תקנו את מכשיר האלחוט שלו, ומונטר השאיל לו אחת מאלחוטאיות חיל-האיתות שלנו. היא שדרה לו דו"חים בנוטריקון שלו, שהסתיר, כמובן, מאתנו את תכנם. בוקר-בוקר היו תושבי-לורשה מתעוררים בצפיה שיום זה יהא יום גאולתה של העיר. במפקדתי ובישיבות המועצה היו כולם במצב של צפיה מתמדת לידיעה על תשובה לקריאות-הרדיו הבלתי-יפוסקות שלנו או על שיבתו של אחד משליחינו.

בינתיים סמכתי על פעולה אמריקאית רבת-ממדים, שהבטיחה לונדון, לאספקת צרכי לפואה, תחמושת ומזון כדי להקל על מצבנו החמור. יום יום הודיעה לנו לונדון, שיותר ממאה "מבצרים מעופפים" מוכנים להמריא; אך ערב ערב היה שירות השידור הבריטי מבשר כי הטיסה נדחתה.

כאשר, בסוף התכנית הפולנית של שעה תשע בערב, ב-17 בספטמבר, שידר ה" B. B. C. את המנגינה "עוד מאוורקה אחת הערב", שפירושה היה, כי תיערך פעולה לעת שחר — השתתף בפני, המטה שלי, כבפני שלי, חוסר כל הגבה נפשית. הכינו לכך זמן רב מדי בדריכות מתוחה מדי. הודעה נוספת קבעה שלפי לוח-הזמנים יש לצפות שהמטוסים יגיעו לורשה בין 11 לפה"צ לצהרי ה-18 בספטמבר, ואכן, לעת הקבועה הגיעו המטוסים לורשה והצניחו את משלביהם על אף אש הארטילריה האנטי-מטוסית הגרמנית. השמחה בעיר גבלה

בשכרון־חושים. אך לאחר הרגעים הראשונים והקצרים של הרגשת הקלה וחדווה לאין קץ, גידכדכה עלי נפשי דכדוך, שהיה קרוב יותר מדי ליאוש. היה זה אחד הרגעים הקשים שבנסייני בורשה. לא היתה אפשרית הפצצת־דיוק (במשלכיה־אספקה) של האיזורים הקטנים שבהם החזקנו עתה. רוב המיכלים היו נופלים מעבר לקוינו, בוללה בעיר העתיקה, ב„פּוֹוִיסֶלֶה“, במקומות שבהם החזקנו שבוץ קודם לכן, וכך לא זכינו אלא לראות את הממדים העצומים של העזרה שיכולנו לקבלה — לו ניתנה לנו במועד הנכון.

* * *

עדיין לא הגיענו דבר משני הפטרולים, שצלחו את הנהר בלי פגע ב־14 וב־15 בספטמבר. שלחתי פטרול נוסף, מתוך מאמץ להקים מגע טלפוני ישיר עם המפקדה הרוסית. כבלי הטלפון עברו לפראגה מתחת לנהר, ומהנדסינו ערכו תוכנית, שבה סומנו החיבורים הדרושים. מכתבי הודיע למפקד הסוביטי, שעובדי־הטלפון שלי יעמדו בתמידות על משמרם לאחר השעה השמינית ב־18 בספטמבר.

כדי לחזק במשנה־תוקף את הוכחת רצוני הטוב לגבי הסוביטים, החלטתי עתה לעשות עוד מעשה. תחנות־שידור סוביטיות או תחנות שבפיקוח סוביטי, לא חדלו להאשימני כי הנני פושע־מלחמה, והודיעו כי אצטרך לעמוד למשפט על שעוררתי, מעשה־פרובוקציה, את התקוממות ורשה. ואף על פי שכניסת הצבא האדום לורשה היתה ענין שציפו לו יום יום, החלטתי לפרסם את שמי האמיתי וכן את שמות כל המפקדים הלוחמים בורשה, כהוכחה, שלא היו לי כל כוונות לעשות פעולות מחתרת נגד הסוביטים, או להסתיר מהם דבר. לא ניתן כל אות בכפל הטלפון של פראגה. על קריאות־הרדיו הבלתי־פוסקות לא נענינו.

אספקה סוביטית מן האויר נצטמצמה מיד לאחר הגיחה האמריקאית ב־18 בחודש, ועתה נשמעו במפקדה, יותר ויותר בגלוי, ספקות, אם אמנם נתכוונו הרוסים לצלות את הויסלה ולכבוש את ורשה.

בשעה 12.15 24 בספטמבר השיב הרדיו הסוביטי בפעם הראשונה על קריאותינו. הוא ביקש ידיעות מסויימות בענין עמדותיה של הארטילריה הגרמנית. קול מונטר שלח מיד את הידיעות המבוקשות והציע שתוף־פעולה טקטי. לאחר זאת הוחלפו תשדורות כמה פעמים כל יום. התשדורות הרוסיות נצטמצמו ועמדו רק על בירור של עניינים טכניים, כהטלת אספקה מן האויר ועסקי אש־ארטילריה. הם התעלמו מכל הצעותינו לשתוף פעולה טקטי.

מצב נואש נתהווה כשהגרמנים תקפו בחזקה את צ'רניאקוב, עמדת ראש־הגשר המבודדת שלנו, במרחק 250 מטר בלבד מן הרוסים שמעבר לויסלה. כשדוכאה ההתנגדות בצ'רניאקוב, ללא מאמץ מצד הרוסים לצלוח את הנהר בכוחות ניכרים, היתה ברורה המסקנה המשתמעת מכך. נפילת ראש־גשר זה על הויסלה, אשר הוחזק זמן רב כל כך במחיר גדול כל כך, סתמה את הגולל על כל תקוה לעזרה סוביטית אמיתית וממשית למגיני ורשה. ואכן, מיום נפילת צ'רניאקוב נפסקה כל עזרה.

הפעולות בחזית הסוביטית שככו, והשקט היה נפסק רק ע"י התעוררות ארעית של אש־ארטילריה. מצב המזון היה לאחר יאוש. במרכז העיר היו לנו עד כה מקור אספקה אחרון, מחסן המכיל תבואה ושעורה, שרק בדרך נס לא נשרף. דבר זה איפשר מתן חופן גרעינים לאיש ביום. אך ב־20 בספטמבר דלל המלאי הזה.

כל הסוסים שבעיר הומתו ונאכלו זמן רב קודם לכן, וציד מתמיד נערך על כלבים, חתולים ויונים, רק מעטים מהם נותרו. במרתפים שבהם הגיעו בני־אדם לשיא של שותפות בחלוקת חופן חיטה אחרון, הגע הגיעו גם לשפל המדרגה של דרישת זהב ואבנים טובות במחיר פירור־מזון אחד. תינוקות, שנתנסו ביסורי הימים האלה ונותרו בחיים היו חזיון בלתי נפרץ.

היה מחסור נורא במים. רמני־רובה גרמניים מצאו להם מטרות טובות בשורות

הארוכות של גברים ונשים ליד הבארות המעטות שבהן נותרו מעט מי־בוץ. בבתי־החולים ערכו הרופאים ניתוחים בלי סמי הרדמה. חסרו תחבושות: הם השתמשו בנייר כדי לעצור שטף דמם של פצועיהם. אנשים נתאדשו אפילו לצעקותיהם של קבורי מפולת. לא היה כוח לפנות את אבני החרבות.

ב־27 בספטמבר, כשהגיעתי הידיעה שמוקטוב נפלה, קראתי לאסיפה את כל אנשי המטה וחורתי וסקרתי בפניהם את הנסיונות, הרבים עד אין מספר, להביא לכלל שיתוף־פעולה צבאי עם הרוסים. מאחר שהניחו לגרמנים לחסל את ראש־הגשר בצ'רניאקוב — קרב שנערך ממש כנגד עיניהם, היתה רק מסקנה אפשרית אחת, שאין לצבא הרוסי כל כוונה לצלוח את הויסלה בימים הקרובים. כולנו הסכמנו שלא נעזור כוח להחזיק מעמד. על כן החלטנו לשלוח הודעה אחרונה למרשל רוקסובסקי. החלטתנו להמשיך במלחמה או להכנע לגרמנים היתה תלויה בתשובתו.

שלחתי תשדורה באותו ערב, (27 בספטמבר), והאלחוטן הרוסי במפקדה הסובייטית אישר את קבלתה. תיארתי בה את מצבם הנואש של האזרחים ואנשי־הצבא. הודעתי, כי יותר מ־72 שעות אי אפשר יהיה לשאת יסורי רעב ולחץ גרמני. אם לא נקבל סיוע, או הבטחת־סיוע תוך הזמן הזה, אאלץ לחדול מהתנגדות. שמנו בתשדורת זו את תקוותנו האחרונות ובמתיחות צפינו לתשובה.

ב־28 בדצמבר נתרכזו אש ארטילריה נמרצת והפצצות „שטוקה“ גרמניים על ווליבור'. במשך כל היום וכל הלילה ההוא חיכינו לתשובתו של המרשל רוקסובסקי. לא הגיענו דבר.

ב־29 בספטמבר שלחתי שליחים מיוחדים אל המפקד הגרמני, גנ' פון־דס־באך. הוא הציע את תנאי הכניעה, בהבטיחו זכויות־לוחמים בשבי לחיילי „צבא־הפנים“. ועוד נמנעתי מלקבל את ההחלטה האחרונה, מתוך תקווה שאולי תבוא תשובה ממרשל רוקסובסקי. ואז החלו הגרמנים בהתקפה כללית על ווליבור'. כל הלילה, אור ל־30 בספטמבר צפינו לכך, אך כל תשובה על תשדורתי לא באה. למחרת היום השלמתי, על כרחי, עם העובדה שמרשל רוקסובסקי לא ישלח תשובה לעולם. מצב מגיני ווליבור' היה חסר תקווה, וכיון שלא יכולתי לשלוח להם עזרה כל שהיא, פקדתי עליהם להפסיק את מלחמתם. פקודה זו הגיעתם בשעה 6 לפנות ערב. בשעה 8, במוצאי 2 באוקטובר הוכן ונחתם הסכם־הכניעה. בפעם השניה במלחמה זו נאלצה ורשה להכנע בפני כוח חזק ממנה. כבתחילת המלחמה, כן בסופה, לחמה בירת פולין לבדה. אך התנאים שבהם לחמנו ב־1939 היו שונים תכלית שינוי מאלה שב־1944. אז היו הגרמנים בשיא כוחם. חולשת בעלי הברית מנעה את עזרתם לורשה. ואלו ב־1944 נתחלפו היוצרות. הגרמנים צעדו במהירות לקראת כשלונם, וכולנו חשנו בהריפות, שדווקא נפילת ורשה תהא נצחונם האחרון, לפני תרועת־הנצחון המוחלטת של בנות־הברית.

אָהד הוּא הַחֵלוֹם, אָהד רַק הַחַיּוֹן:

יְהִי גּוֹפְנוֹ וְהַ מִּבְצֵר — —

אֶל בְּכִי, אֶל תַּחְנוּגִּים מִן הַמָּצַר.

חֵבֶר וְאֶה, הַפּוֹן!

משה בסיק.